

Yayın Geliş Tarihi: 31.05.2012
Yayına Kabul Tarihi: 10.07.2013
Online Yayın Tarihi: 20.03.2014

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 15, Sayı: 4, Yıl: 2013, Sayfa: 607-624
ISSN: 1302-3284 E-ISSN: 1308-0911

ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ AB'YE GİREREK ÜRETİM VE FİNANS KAPİTALİZMİNDE İLERLEME KAYDETTİLER Mİ?

Bülent DOĞRU*

Öz

Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri (CEE) Estonya, Slovakya, Slovenya, Letonya, Polonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan Avrupa Birliği ile sürdürdükleri müzakere sürecini bitirerek, 1 Mayıs 2004 tarihinde toplu halde Birliğe tam üye oldular. Çoğunluğu eski Sosyalist Bloku üyeleri olan bu ülkeler, AB'ye girerek kapitalist piyasa nimetlerinden faydalanmaya çalıştılar. Bu çalışma, geçen yedi yıllık süreçte bu ülkelerin amaçlarına hangi ölçüde ulaştıklarını incelemektedir. Çalışmada kullanılan kapitalizmin temel göstergeleri Mehmet Altan'ın "Kapitalizm Bu Köye Uğramadı" çalışmasında geçen ve Türkiye için kabul ettiği makroekonomik değişkenlerdir. Bu değişkenler, özel sektör istihdam oranı, özel sektör üretiminin toplam üretim içindeki payı, ticaretin toplam hâsıla içindeki payı, yabancı banka sayısındaki artış, özel yatırımların toplam hâsıla içindeki payı, şehirleşme oranı, borsa kapitalizasyonudur. Özel sektör ve yabancı sermaye itişli bu makroekonomik değişkenlerin CEE ülkeler için 2004 sonrası dönemde pozitif yönde anlamlı bir farklılaşma gösterip göstermediği analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, AB'ye girmek bu ülkelere ticaretlerini arttırma imkânı tanımış ve ticaret kapitalizminde ciddi bir ilerleme kaydetmelerine sebep olmuştur. Ancak üretim kapitalizmi ve finans kapitalizmi alanlarında ilerlemenin olduğuna dair güçlü delil bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Bölgesel Ekonomik Topluluklar, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Ekonomileri.

WERE CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES ABLE TO MAKE PROGRESS BY BEING FULL MEMBERS OF THE EU?

Abstract

Central and Eastern European countries, Estonia, Slovakia, Slovenia, Latvia, Poland, Lithuania, the Czech Republic and Hungary, became full members of the European Union on 1 May 2004 after completing the process of accession negotiations. These countries, mostly past member of the Communist Bloc, tried to utilize the benefits of the capitalist market after entering the EU. This study analyzes the extent to which these countries have achieved their objectives in the past seven years. In this study, the main indicators were drawn out from the Mehmet Altan's study named "Capitalism did not undergo this village" and Sabri F. Ülgener's definition of capitalism: Private sector employment rate, the private sector share in total manufacturing production, foreign trade, share of total output, increase in the number of foreign banks, and private

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, buldogru@gmail.com

investment as a share of total output. It is investigated whether a significant and positive differentiation of these private sector driven macroeconomic variables has occurred after 2004. According to the results obtained, although entering the EU has given these countries the opportunity to trade more and has led to trade capitalism with a significant progress, no evidence has been found that there is progress in financial and production capitalism.

Keywords: Capitalism, Regional Economic Communities, Economies of Central and Eastern European Countries.

GİRİŞ

Sekiz Orta ve Doğu Avrupa Ülkesi (Central and Eastern European Countries- CEEC) 1 Mayıs 2004'te toplu halde Avrupa Birliği'ne (AB) tam üye oldular. Bu ülkelerden bazıları ekonomik kalkınmalarını 40 yıldan uzun bir süre sosyalist sistemin kuralları ile gerçekleştirmiştir. Bazı ülkeler için bu süre daha da uzundur (Kitov, 2008). 1990'ların başında sosyalizmden kapitalizme geçiş yapan bu ülkeler, AB'ye girerek bu kapitalizm yolculuklarını pekiştirmek istemişlerdir. Çünkü AB üyeliği serbest piyasa ekonomisine geçişi tamamlayamayan ülkeler için bir çapa özelliği göstermektedir. Bu yüzden, teorik olarak bu ülkelerin AB'ye girerek daha çok yabancı yatırımcıyı ülkelerine çekme şansına ve yerel projelerini daha düşük faizlerle finanse etme imkânına kavuşmaları beklenmektedir. Bunlara ilave olarak, sermaye ve diğer üretim faktörlerinin serbest dolaşımı¹ ve gümrük duvarlarının tamamen ortadan kalkması sonucu bu ülkelerin hem toplam hâsıllarında artış olması, hem de özel sektörün üretimdeki ve istihdamdaki payının giderek artması beklenmektedir.

Bu çalışmada iktisadi sistemlerin karşılaştırılmasına girilmeksizin, Avrupa Birliği'ne 2004 yılında üye olan sekiz Orta ve Doğu Avrupa Ülkesinin (Estonya, Slovakya, Slovenya, Letonya, Polonya, Litvanya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan) Birlik üyeliği öncesi ve sonrası ekonomik durumları karşılaştırılarak, 2004-2010 arası süreçte kapitalizm yolculuklarının ticaret kapitalizminden üretim ve finans kapitalizmine doğru evirilip evirilmediği analiz edilmektedir. Çalışma, sadece Orta ve Doğu Avrupa'da yer alan ve geçmişte komünist iktisadi sistemi benimseyen ülkeleri kapsadığı için 2004 yılında Birliğe katılan Malta ve Kıbrıs çalışma dışında tutulmuştur. CEE ülkelerine ait makroekonomik veriler AB üyeliği öncesinde bu ülkelerde ciddi bir ticaret kapitalizmi olduğuna ancak üretim kapitalizmi ve finans kapitalizmi alanlarında ciddi eksiklikler olduğuna işaret etmektedir. Bizim temel hipotezimiz geçen yedi yıllık sürede özel sektör itişli üretim ve finans kapitalizmi düzeninin CEE ülkelerinde önceki döneme göre anlamlı bir oranda artmamış olduğu şeklindedir. Ayrıca kısa ve orta vadede gelişmekte olan ülkelerin AB'ye

¹ Bu sekiz ülkenin işsizliği AB'ye ihraç etmemeleri için yapılan katılım anlaşmalarında, AB-15 ülkelerine yedi yıla kadar emeğin serbest dolaşımını tehir etme opsiyonu tanımlanmıştır. Bu 15 ülkeden Fransa, Almanya, İtalya, İspanya emeğin serbest dolaşımına kısıt koyan ülkeler olmuştur (Portes ve French, 2005).

girmesinin bu ülkelerde anlamlı bir refah artışı sağlamayacağı, özel sektör itişli kalkınmanın meydana gelebileceği şeklindedir. Dolayısıyla, Birliğe katılan bu ülkelerin iktisadi refah anlamında getirisinin ancak uzun dönemde elde edileceğini, bir ülkenin böylesi bölgesel ekonomik oluşumlara katılma yolunda ciddi gayretler sarf etmesinin iktisadi açıdan çok da anlamlı olmadığını, yersiz olduğunu ileri sürmekteyiz. Bu hipotezin doğruluğunu ortaya çıkarmak için kullanılan kapitalizm parametreleri Altan (1994) çalışmasına paralel seçilmiştir. Bu parametreler şunlardır: Özel sektörün toplam ekonomik aktiviteler içindeki payı, yani gayri safi yurtiçi hâsıla (GHSYİH) içindeki ve toplam istihdamdaki payı, şehirleşme oranı, ücretli ve maaşlı çalışanların toplam çalışanlara oranı, ticaret hacmindeki değişim, borsa kapitalizasyonu, yabancı banka sayısı, kamunun reel ve finans sektöründeki payı, toplam hâsılanın sektörel dağılımı ve sanayi sektörünün istihdam oranındaki değişim, bankaların özel sektöre kullandığı krediler, reel gelirden artış ve doğrudan yabancı yatırımlarda gözlenen artış.

Bu çalışmada ticaret kapitalizmi, üretim kapitalizmi ve finans kapitalizminden kastedilen sırasıyla, daha çok ticaret yaparak, daha çok üretim yaparak ve daha çok yabancı sermaye kullanarak refah ve zenginliği arttırmaktır. Bu üretim yöntemlerinin uygulanması sonucunda kapitalist kültürün ve geleneğin yerleşmeye başlamış olması, kırsal nüfusun şehir nüfusuna göre azalmaya başlaması ve işçi sınıfının güçlenmesi beklenir (Altan, 1994: 8). Bu çalışmada iki temel hipotezimiz vardır: Birincisi, eğer AB'ye üye olmak üretim kapitalizminde hız kazanmak anlamına geliyorsa, özel sektör istihdam ve üretim artışıyla birlikte küresel finans fonlarının CEE ülkelerinde gözle görülür şekilde artmış olması gerekmektedir. İkinci hipotezimiz de, AB üyeliği sonucu ortadan kalkan gümrük duvarlarının CEE ülkelerinde ticaret hacmini arttıracığı, ancak üretim ve finans kapitalizmini ivmelendirmeye yetmeyeceği şeklindedir. Çünkü üretim kapitalizmi uzun süreli bir sermaye birikimi ve buna uygun toplumsal yapının olması ile ancak gerçekleşebilir. Yedi yıllık süre bunun için kısadır.

Ulaşılan sonuçlara göre kısa sürede anlamlı düzeyde farklılıkların olduğu alanlar yanında belirgin bir farkın olmadığı durumlar da ortaya çıkmaktadır. Dışa açıklık, özel sektör istihdam oranı gibi unsurlar anlamlı derecede artarken banka sayıları ve yabancı sermaye girişlerinde istatistiksel manada anlamlı artışlar gözlemlenmemiştir. Ancak her halükarda bu ülkelerin ticaret kapitalizmi yolunda ciddi ilerlemeler kaydettiği görülmektedir. Topluluk üyesi ülkelerle olan ticaret hacimlerinde ciddi artışlar yaşandığı görülmektedir. Fakat benzer ilerlemenin üretim kapitalizmi ve finans kapitalizmi alanlarında yaşanmadığı görülmektedir.

Çalışmanın geri kalan kısmının planı şöyledir: İkinci bölümde Kapitalizmin geçirdiği evrelere kısaca değinildikten sonra Altan (1994) çalışması hakkında bilgi verilmektedir. Daha sonra, Avrupa Birliği'nin tarihsel gelişim sürecine kısaca değinilmektedir. Dördüncü bölümde CEE ülkelerinin kapitalist gelişme düzeyleri irdelenmektedir. Çalışmanın beşinci kısmında CEE ülkelerinin 1990-2003 ve 2004-2011 verileri karşılaştırılarak kapitalist üretim yöntemleri

açısından anlamlı bir fark olup olmadığı gösterilecektir. Sonuç kısmında ise öne sürdüğümüz tezin ışığında ortaya çıkan sonuçlar toplu halde ortaya konmaktadır. Çalışmanın tüm verileri Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiştir.

KAPİTALİZMİN ÜÇ EVRESİ

Avrupa’da feodalizmin yıkılmasından sonra batı dünyasında egemen olan ekonomik sistemi anlatmak için kullanılan “Kapitalizm”, sermayenin özel teşebbüs eliyle üretime ve gelir paylaşımına koşulduğu sistemin adıdır. Aynı zamanda ekonomik bir değişim metodu olan kapitalizm Sanayi Devrimi, Fordist Üretim Dönemi ve Finansal Küreselleşme Çağı olarak üç evrede analiz edilmektedir. Bazı yazarlar ise kapitalizmi Sanayi Devrimi’nden önceyi de içine alacak şekilde *ticaret kapitalizmi*, *sanayi kapitalizmi* ve *finans kapitalizmi* olarak üç aşamada incelemektedir (Ülgener, 2006a; Schumpeter, 1966: 118-119).

Deniz aşırı ham madde kaynaklarını ele geçirmeyi amaçlayan ve ticaret yaparak zenginleşmeyi hedefleyen *ticaret kapitalizmi* döneminde, kapitalizm emekleme aşamasındadır ve merkantilist sistem bu dönemin politika anlayışı ve tatbikatını yansıtmaktadır. 18. yüzyıl ortalarına kadar devam eden ticaret kapitalizmi, teknolojiden ve tecrübeden yoksun, kar güdüsüyle hareket eden taşkın ve istilacı kesimlerde yayılış göstermiştir. 18. yüzyılın ortasından itibaren, ticaret kapitalizmi meydana gelen teknik inkıllâplar sonucunda yerini *sanayi kapitalizmine* bırakmıştır.

Sanayi kapitalizmi, birçok yazara göre kapitalist üretimin *birinci evresidir*, 18. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de ortaya çıkan ve tarım, hayvancılık ve zanaatkârlık gibi imalat ve küçük köylülük üretim düzeninden, fabrikalarda makineleşmenin başrol oynadığı artık değer (üste üretim) üretim düzenine, yani sanayi ekonomisine geçiş ile başlamıştır. Bu süreçte yeni pazarların açılması ile el sanatları atölyelerinden büyük işletmelere geçiş başlamıştır. Kapitalist üretimin birinci evresi 1914 yılına kadar sürmüştür. Bu dönemde geniş bir orta sınıfın yanı sıra iki uç kutupta emekçi (proleterya) ve sermaye (burjuva) sınıfları doğmuştur. Bu dönemin temel felsefesini olan “her arz kendi talebini yaratır” sözü aynı zamanda zenginliğe giden yolu da göstermektedir: Daha çok üretim. 1800 ve 1914 yılları arasındaki dönemde dünya ticareti reel olarak 50 kat artmıştır (Keyder, 2008: 184). Sanayi Devrimi’nin beşiği İngiltere’de sanayi üretimi her 10 yılda ortalama %30 düzeyinde artış göstermiştir (Altan, 1994: 43). Sanayi kapitalizminin *ikinci evresi* 1945-1970 arası dönemi kapsar ve aynı zamanda “kapitalizmin altın çağı” olarak nitelendirilmektedir. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, 1920’li yıllarda, üretim kapitalizmi sürecinin önemli evrelerinden biri olan “*Fordist üretim*” ile kitlesel üretim (mass production) başta olmak üzere, üretimde merkezi örgütlenmenin teşvik edilmesi, aşırı uzmanlaşmanın sağlanarak üretimin standardize edilmesi ve vasıfsız işgücünün üretime koşulması gibi yeni üretim yöntemleri sayesinde Batılı kapitalist ülkeler 1973 petrol krizine kadar kişi başı

gelirlerini katlayarak arttırmışlardır (Barbarosoğlu ve Karatepe, 2009). Sanayi kapitalizminin diğer uluslara sirayet etmesi 1960'lı yılları bulmuştur (Sayar, 2000). Bu erken dönemde sanayileşme fırsatını kaçıran Çin, Hindistan ve eski Sosyalist Bloku Ülkeleri'nin de daha sonraları sanayi kapitalizmi ile dünya pazarlarına açıldıklarını ve hemen hemen her alanda Batılı ülkelere rakip olduklarını görmekteyiz (Alim, 2006). Ancak 1970'li yıllarda yeni tüketim pazarlarının ortaya çıkmaması ve mevcut pazarların da üretime doyması sonucu sanayileşmeye dayalı üretim yöntemleri krize girmiştir. Daha sonra keşfedilen “esnek üretim” yöntemleri, diğer adıyla Post-Fordist üretim, sanayi kapitalizmini girdiği bu krizden kurtarmaya çalışmıştır.

Kapitalizmin son aşaması olan *finans kapitalizmi* evresi, “finansal küreselleşme çağı” olarak da adlandırılmaktadır. Bu dönemde artan ve değişen toplumsal talep, ithal ikameci stratejiye dayalı kalkınma modelinin tüm dünyada terk edilmesine ve yerini ihracata dayalı kalkınma modelinin almasına zemin hazırlamıştır.

Dev kapitalist şirketler geçmişte zorlayıcı emperyal uygulamalar ile yürüttükleri politikaları finansal küreselleşme çağında kredi ve borçlandırma yani dış finansman yoluyla yürütmeye çalışmaktadırlar (Ülgener, 2006b: 427-29). Bu evrede finansal kurumlar için coğrafi sınırlar önemsiz hale gelmiş ve bilgiye erişim kolaylaşmıştır. Finansal küreselleşme ile birlikte ulusal sermaye ve finans sektörü liberalizasyona uğramış ve bu sayede gelişmekte olan ekonomilere önemli ölçüde sermaye akımları gitmiştir (Terzi, 2009: 4). Küresel bankacılık ve finansal hizmetler ulus ötesi yatırımlar haline gelmiştir. Bu evrede bir yandan yabancı yatırımcılar ulus ötesi yatırımlara girişmişler bir yandan da finansal hizmetler uluslararasılaştığı için tasarruf oranları yetersiz az gelişmiş ülkeler, ekonomik büyümelerini dış finansmanla gerçekleştirme imkânına kavuşmuşlardır. Birçok yazara göre halen kapitalizmin bu evresi yaşanmaya devam etmektedir.

Bir ülkede kapitalist üretim yöntemlerinin ve kapitalist kültürün yerleşmeye başlayıp başlamadığını anlamak için bakılması gereken bazı makroekonomik değişkenler vardır. Altan (1994), özel sektör ve yabancı yatırımcı itişli bu değişkenler üzerinden Türkiye'nin İngiltere ile 1838 yılında imzaladığı Balta Limanı Ticaret Antlaşması'ndan sonraki süreçte kapitalist üretim biçimine girip girmediğini analiz etmektedir. Altan'a göre üretim kapitalizmini benimseyen ekonomilerin şu dört özelliğe sahip olması gerekir (Altan, 1994: 14):

- a. Belli başlı mübadele araçları özel sektörün elinde olmalıdır.
- b. Üretilenlerin çoğu satılmak için üretilmiştir.
- c. Nüfusun büyük çoğunluğu emeğinin bir ücret karşılığında satar.
- d. Bireyler alıp satmada özgürdürler. Karı maksimum yapmak amaçtır.

Bu dört madde birlikte değerlendirildiğinde bir ekonomide özel sektör üretiminin toplam üretim içinde en yüksek paya sahip olması, ihracatın yüksek

olması (aynı zamanda ticaret hacminin de yüksekliği), sanayi üretimi istihdam oranı ve sanayi üretiminin toplam üretim içindeki payının yüksek olması, ücretlilerin ve maaşla çalışanların toplam çalışan nüfus içinde yüksek bir paya sahip olması, tarımsal üretimin düşük düzeylerde kalması, tarımsal işgücünün az olması, toplumsal üretim, yabancı yatırımların ülkeye gelmiş olması (dışa açıklık ve özgür bireylerin olması sonucu), devletin bankacılık sektöründeki payı ve yabancı banka sayısı ve kırsal nüfusun azalması ve kent nüfusunun artması gibi sosyo-ekonomik değişkenler kapitalist üretim kültürü hakkında bilgi vermektedir. Altan bu göstergeler ışığında 1993 yılı Türkiye'sini gelişmiş AB ülkeleri ve Japonya ile kıyaslamaktadır. Altan bu çalışmada dikkat çekici sonuçlara ulaşmaktadır. Örneğin, 1930 yılında İngiltere'de aktif nüfusun sadece %4'ünü köylüler oluştururken, 1992 yılında Türkiye'de bu oran %30'dur. Bir diğer örnek de 1990 yılında aktif nüfus içindeki sanayi işçisi oranı Türkiye'de %15 iken AB ortalaması %30'lardadır. Bu ve benzeri istatistikî veriler sonucunda Altan' a göre Türkiye'de 1993 yılında hala "kapitalist üretim tarzında" köklü bir değişiklik olmamış ve ülkenin Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri genişleyen bir ticaret hacmine sahip olduğu görülmektedir. Çünkü bu toplumda sermaye birikimini arttırmak değil, önlemek üzerine düzenlemeler yapılmış, bu yüzden de "kapitalist dönüşümü" gerçekleştirecek toplumsal yapı hiçbir zaman var olmamıştır.

Bu çalışma, CEE ülkeleri için AB'ye girişin "kapitalist üretim tarzı" için bir çıpa görevi görüp görmediğini Altan'ın yolundan giderek analiz etmektedir. Ancak yöntem olarak Altan'dan (1994) farkı, bu çalışmada CEE ülkelerinin gelişmiş ülkelerle kıyaslanması yerine AB çapasına göre kaydettikleri yol dikkate alınarak yorumlar yapılmış olmasıdır. Ayrıca bu konuda literatürde başka bir çalışma yoktur. Bu çalışma bu konudaki boşluğu doldurmayı da amaçlamaktadır.

ORTAK PAZARDAN EKONOMİK VE PARASAL BİRLİĞE: AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ

Entelektüel boyutta bütünleşik bir Avrupa'nın fikri alt yapısına 13. ve 14. yüzyıllarda Dante Alighieri, Jean Jacques Rousseau ve Immanuel Kant'da rastlamak mümkündür (Samsar, 2003). II. Dünya Savaşı sonrasında bütünleşik Avrupa fikri büyük bir kitle tarafından hem desteklendi hem de harekete geçmek için ciddi girişimlerde bulunuldu. 30 yılda iki dünya savaşında milyonlarca insanın ölümüne yol açan Fransa ile Almanya arasındaki rekabeti kontrol altına almayı amaçlayan bu girişimler sonuç verdi ve 1951 yılında oluşturulan ve bugünkü Avrupa Birliği'nin (AB) atası olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Almanya, Fransa, Lüksemburg, Belçika, Hollanda ve İtalya arasında imzalanarak yürürlüğe koyulmuştur. Tablo 1'de, değerli madenleri kontrol altında tutarak ülkelerin savaş rekabeti içine girmesine engel olmak amacıyla kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndan, siyasi birlikteliğe ve ortak ekonomik pazara dönüşen Avrupa Birliği'ne geçiş süreci özetlenmektedir.

Tablo 1: Avrupa Para Birliğine Giden Süreç

Tarih	Antlaşma
1951	Paris Antlaşması
1957	Roma Antlaşması
1968	Gümrük Birliği ^a
1970	Werner Raporu
1979	Avrupa Para Sistemi Kuruldu
1986	Avrupa Tek Senedi ^b
1989	Delors Raporu
1990	Avrupa Para Birliği'ne Geçişin ilk Aşamaları Başladı
1992	Maastricht Antlaşması
1994	Avrupa Para Birliği'ne Geçişin İkinci Aşamaları Başladı
1994	Avrupa Para Enstitüsü Kuruldu
1998	Avrupa Merkez Bankası Kuruldu
1999	Avrupa Para Birliği'ne Geçişin Üçüncü Aşamaları Başladı
2002	Ortak para birimi Euro, 1 Ocak 2002 tarihinde 12 ülkede resmen tedavüle girdi
2007	Lizbon Antlaşması ^c

Notlar: a. Mamul mallarda gümrük vergileri, planlanandan önce 1 Temmuz 1968'de kaldırıldı; özellikle tarım ve ticaret politikaları olmak üzere ortak politikalar 60'ların sonunda yerine oturmaya başladı. b. 17 Şubat 1986'da Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, Lüksemburg ve Portekiz tarafından, 28 Şubat 1986'da ise Danimarka, İtalya ve Yunanistan tarafından imzalanan ve 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi ile Avrupa Topluluklarını kuran Antlaşmalar kapsamlı bir biçimde değişikliğe uğramıştır. c. Bu antlaşma ile, temel olarak, AB'nin karar alma mekanizmalarındaki tıkanıklıkların giderilmesi ve Birliğin daha demokratik ve etkili işleyen bir yapıya kavuşması hedeflenmiştir (<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=105>, 10.03.2013).

1957 Roma Antlaşması'yla birlikte kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) iktisadi bütünleşme adına önemli bir hamledir. Bu antlaşma katılımcı ülkeler arasında gümrük birliğinin oluşturulmasıyla başlayarak, ortak pazar uygulamasının ana hatlarını çizmiştir. AET'nin birinci amacı Avrupa'daki ekonomi politikalarını birbirine yaklaştırılarak ortak pazar kurulmasına yardımcı olmak ve ekonomik aktivitelerin uyumlu bir ortamda gerçekleştirilmesini sağlamaktır. AET'nin diğer amacı da üye ülkeler arasında insan, mal/malların, hizmet ve sermaye dolaşımı özgürlüklerini güvence altına almaktır (<http://ec.europa.eu>, 06.05.2012). Malların serbest dolaşımı ilkesi, Birlik ülkeleri arasında engel olmaksızın her türlü malın serbest dolaşabilmesini güvence altına almayı içermektedir. Bu ilke ile Birlik içinde gümrük duvarları tamamen kaldırılmış, ancak üçüncü ülkeler için Ortak Gümrük Tarifesi uygulanması şart koşulmuştur. 1970 yılında kabul edilen Werner Raporu ve 1989 yılında imzalanan Delors Raporu'nda ekonomik ve parasal birlik tanımlaması en açık şekilde yer almaktadır (Steinherr, 1994). Bu raporlara göre ortak ekonomi ve tek para politikası, kurulacak ve bağımsız hareket edecek merkezi bir Avrupa Merkez Bankası Sistemi ile yürütülmeli ve fiyat istikrarı da bu banka eliyle sağlanmaya çalışılmalıdır (Samsar, 2003). 17 Şubat 1986'da Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, Lüksemburg ve Portekiz tarafından, 28 Şubat 1986'da ise Danimarka, İtalya ve Yunanistan tarafından imzalanan Avrupa Tek Senedi ile Avrupa Topluluklarını kuran Antlaşmalar kapsamlı bir biçimde değişikliğe uğramıştır (<http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=105>, 10.03.2013). Nihayet 1992 yılında kabul edilen Maastricht kriterlerinin amacı, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin ortak para birimi kullanması için benzer para politikaları uygulamaları için gerekli olan kuralları hayata geçirmektir.

1998 yılında kurulan Avrupa Merkez Bankası Ocak 1999'da Avro'yu tedavüle sokarak on bir ülkenin ortak para birimi yapmıştır. Ortak ekonomi politikaları ve para birimi uygulaması ile sermayenin dolaşımı ve gelişimi hız kazanmıştır. Özellikle Avrupa Birliği'nin ortak parası olan Avro, Birlik için tarihi bir önem taşımaktadır. Bu gelişme bir bakıma Avrupa'nın 1958'den beri istediği tek büyük pazar amacına doğru atılan adımların başarıyla sonuçlandırıldığına da bir göstergesidir (Erçel, 1997; Doğru, 2006).

BİR EKONOMİK ENTEGRASYONA DÂHİL OLMANIN AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI

Kişi başı geliri düşük, yani refah düzeyi düşük, küresel risklilik düzeyi yüksek ve reyting kuruluşlarının yatırım yapılabilir ülkeler kategorisine sokmadığı birçok az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülke, ekonomik bir topluluğa dâhil olarak hem küresel yatırım yapma algısını pozitif yöne çevirip yabancı yatırımcıyı ülkelere çekmek istemekte, hem de topluluk sınırlarında serbest emek ve sermaye dolaşımından yararlanarak işsizliğini diğer topluluk üyesi ülkelere ihraç etmeye çalışmaktadır. Ayrıca bu ülkeler yatırımları için yetersiz olan iç tasarruflarını topluluk üyesi ülkelere düşük faizlerle karşılayarak zenginleşmenin arayışları içine girmektedirler (Krugman, 2009). Ancak çoğunlukla topluluk üyesi ülkeler arasında ticaretin serbestleşmesi, kısa ve orta vadede iktisadi açıdan zayıf olan ülkelerin aleyhine işlemektedir. Çünkü faktör donatım teorisine göre gelişmiş ülkeler yüksek katma değerli ürünlerde göreceli üstünlüğe sahiptir. Geçmiş deneyimlere bakıldığında bölgesel ekonomik toplulukların kısa ve orta vadede genelde gelişmiş ülkelerin lehine, gelişmekte olan ülkelerin de aleyhine sonuçlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Bunun en temel nedeni de topluluk üyelerinin aralarındaki gümrük duvarlarının yıkılması sonucunda, sermaye ve yüksek teknoloji üstünlüğünü elinde bulunduran gelişmiş ülkelerin düşük maliyetle ürettikleri yüksek katma değerli ürünlerini gelişmekte olan ülkelere ihraç etmeleri ve karşılığında işlenmemiş hammadde ya da yarı işlenmiş düşük katma değerli ürünleri ithal etmeleridir (Seyidoğlu, 2003).

Topluluk üyesi ülkeler arasında uygulanan özel düzenlemeler ve katı uygulamalar refah artışı sağlayacağı yerde refah düzeyini daha da kötüleştirebilmektedir. Örneğin, 1960'larda Latin Amerika'daki ülkeler arasında bir dizi bölgesel anlaşma ve düzenlemelere gidilmişti. Amaç, Latin Amerika ülkeleri arasındaki ticari bariyerleri yıkarak, büyüme ve sanayileşmeyi ayağa kaldırmaktı. Serbest Ticaret Bölgelerinden (Andean Paktı ve LAFTA örneği) ortak pazara kadar geniş bir yelpazede çeşitli düzenlemeleri içeren bu serbest ticaret anlaşmaları tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlığın iki nedeni vardır: Birincisi, serbest ticaretin kapsamı dar tutulmuş ve sadece "ürün-ürün" tabanlı bir serbestlik öngörülmüştü. Benzer durum 1996 yılından sonra Gümrük

Birliğine dâhil olan Türkiye'nin de başına gelmiştir.² İkincisi de, üçüncü ülkeler için yüksek gümrük tarifeleri öngörülmüştü. Ancak Birlik üyesi ülkeler Birlik dışında kalan ülkelere göre yüksek maliyetli üretim yaptıkları için beklenen refah artışı asla sağlanamamıştır (Melo ve Dhar, 1992: 34). Örneğin Meksika, Şili, Bolivya ve hatta Brezilya ve Arjantin için Amerika ile tesis edilecek her türlü güven ve iktisadi birliktelik ortamı yabancı yatırımcılar nezdinde Latin ülkelerine yatırım yapma algısında pozitif etki yaratacaktı. Bu beklentiden hareketle Meksika Devlet Başkanı Carlos Salinas 1993 yılında Amerika Başkanı H. W. Bush'a Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşmasını-NAFTA-kurmayı teklif etmiştir (Krugman, 2009: 37). Amacı, NAFTA'yı AB gibi bölgesel bir güç yapmaktır. Ancak NAFTA projesi beklentilerin çok altında kalmış, asla bir AB alternatifi olamamıştır.

Latin deneyiminden çıkarılacak sonuç, ekonomik birliğin her alanda tam serbest olması gerektiği ve Türkiye'nin Gümrük Birliği örneğindeki gibi bazı ürünlere açık bazılarında kapalı olmaması gerektiğidir. Ayrıca aynı ürünü üretme maliyetlerinin bölge sınırlarında çok fazla farklılık göstermemesi gerekmektedir. Örneğin Almanya'nın saat başına işgücü verimliliği Yunanistan'ın %60 üzerinde olduğu düşünüldüğünde (Ersel, 2012) Almanya'nın Yunanistan'a karşı karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olması kaçınılmaz olmaktadır. Bu maliyet farklılıkları emek, sermaye, doğal kaynaklar ve teknoloji ile kapatılamadığı zaman, ülkelere bazılarının cari işlemler dengesinde sürekli açık vermesine bazılarının ise sürekli cari fazla vermesine yol açacaktır. Bu dezavantajlarına rağmen gelişmekte olan ülkelerin bir ekonomik entegrasyona dâhil olmalarının arkasındaki gerçek, bölgesel entegrasyonun altyapı ve eğitim gibi alanlarda üye ülkelere sağladığı avantajlardır. Bu avantajlar uzun vadede beşeri ve sosyal sermaye artışları ile ekonomiye katkı sunmaktadır (Melo ve Dhar, 1992: 34-36).

Bölgesel ekonomik entegrasyonun kapitalist gelişim üzerine etkilerini, AB'ye 2004 yılında toplu halde katılan sekiz Orta ve Doğu Avrupa ülkesi üzerinden analiz edebiliriz. Birliğe katılım öncesi ve sonrası durumlarını ticaret hacimleri üzerinden karşılaştırarak orta vadede pozitif ya da negatif yansımalarını ölçmemiz mümkündür. Ticaret (ithalat+ihracat) hem bir ülkenin sıhhat hem de hastalık reçetesi gibidir. Ayrıca toplam çıktı ile birlikte kapitalizmin en temel göstergelerindendir. Çünkü ticaret, geçimlik miktarın üzerinde meta satmak için yani daha çok zenginleşmek için (burjuvazi sınıf özelliği) üretim yapıldığını göstermektedir. Ticaret dengesi de üretim yöntemleri ve teknolojik gelişmişlik düzeyi ile hâsılanın sektörel dağılımı hakkında fikir verdiği için ülkeler adına oldukça önemli bir göstergedir. Tablo 2'de sekiz CEE ülkesinin Birliğe katılım öncesi ve katılım sonrası AB 27 ve gelişmiş sekiz AB üyesi ülke ile yaptığı AB-içi ticaretin sonuçları gösterilmektedir. Tabloya göre, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Slovakya'nın AB 27 ülkeleri ile yaptıkları AB-içi ticarete, Birliğe katılım sonrasında dış ticaret dengelerinde gözle görülür şekilde iyileşme olmuştur. Polonya'da ise sınırlı bir iyileşme olmuştur. Estonya, Litvanya, Slovenya ve

² Bu anlaşma ile Türkiye'nin işlenmiş tarım ürünlerindeki rekabeti kaybolmuştur.

Letonya'nın ise Birliğe katıldıktan sonra dış ticaretinin kötüleştiği görölmektedir. Çek Cumhuriyeti ticaret dengesini kendi lehine %100 geliştirirken, Estonya %600 kendi aleyhine kötüleştirmiştir. Kısacası, dört ülkenin ticaret dengesi iyileşirken, diğer dört ülkenin kötüleşmiştir. Yine, CEE ülkelerinin AB'nin gelişmiş sekiz ekonomisi ile olan ikili ticaretlerinde ortaya çıkan durum daha farklı bir tablo ortaya koymamaktadır. Birliğe katılım sonrası yedi yılda gerçekleştirilen 64 tane ikili ticaretin 38 tanesi CEE ülkelerinin aleyhine 26 tanesi de lehine gerçekleşmiştir. Almanya, Avusturya ve Hollanda ile yapılan AB-içi ticaretin büyük ölçüde üyelik öncesi duruma göre kötüye gittiği, İşpanya, İtalya İsveç ve kısmen de İngiltere ile yapılan ticaretin ise üyelik öncesine göre daha iyiye gittiği görölmektedir. Bu ülkelerden Polonya, Slovenya ve Letonya hemen hemen tüm AB-içi ticaretlerinde dış ticaret açığı vermiştir (bkz. Tablo 1).

Ayrıca Tablo 2 yakın dönemde krize giren gelişmiş AB ülkelerinin neden İtalya, İşpanya ve kısmen İngiltere, Fransa ve eğer tabloya alsaydık Yunanistan, olduğunu çok net anlatmaktadır. Bu ülkeler gelişmekte olan ülkeler ile aralarındaki gelişmişlik farkına rağmen bu süre zarfında sürekli dış ticaret açığı vermeyi sürdürmüşlerdir. Ancak Almanya, Avusturya ve Hollanda'ya baktığımızda ikili ticarete daima fazlalık verdiklerini rahatlıkla görebiliriz.

Tablo 2: CEE ve Gelişmiş AB ülkeleri Arasındaki Ticaret Dengesi (Milyon Avro) (Katılım Öncesi ve Sonrası Karşılaştırmalı)

		AB 27	Alm.	İsp.	Fran.	İta.	Hol.	Avus.	İsv.	İng.
Çek Cumhuriyeti	2000-03	4100	900	-17	-230	-600	400	460	-50	810
	2004-10	8050	1150	642	1220	300	-1625	22	410	1680
Estonya	2000-03	-366	-250	-27	-80	-150	-13	-31	34	42
	2004-10	-1800	-742	-20	-64	-171	-130	-48	94	-33
Macaristan	2000-03	4521	2822	56	213	-813	688	61	550	441
	2004-10	6125	1092	989	352	614	-689	-711	65	1671
Litvanya	2000-03	-1266	-332	-32	-61	-131	-53	-44	-24	263
	2004-10	-2828	-685	-38	-130	-233	-195	-111	-28	167
Polonya	2000-03	-5013	244	-660	-1422	-2400	-33	-322	-139	-51
	2004-10	-4857	-5714	171	480	-1003	-2428	-614	242	2147
Slovakya	2000-03	1100	200	-243	-118	298	165	463	-28	-63
	2004-10	3285	-78	428	742	580	300	309	257	837
Slovenya	2000-03	-1512	343	-152	-523	-742	-54	-190	-28	-6
	2004-10	-1714	72	-214	119	-980	-312	-899	13	157
Letonya	2000-03	-580	-622	-42	-62	-203	-7	-45	-33	366
	2004-10	-1714	-928	-6	82	-274	-90	-107	-20	226

Notlar: Koyu yazılanlar bölgesellik hipotezinin geçersiz olduğu verileri göstermektedir. Veriler belirtilen aralıktaki yıllık ortalamalardır. 2000-2003 katılım öncesi, 2004-2010 ise üyelik sonrası verilerdir. Polonya krizden sonra 2010'da AB 27 ile olan ticaretinde ilk kez fazla vermiştir.

Kaynak: www.ebrd.com ve www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen bilgilerle yazar tarafından hesaplanmıştır.

CEE ÜLKELERİNİN AB KATILIMI SONRASI “ÜRETİM KAPİTALİZMİNE” GEÇİŞ DURUMLARI

CEE ülkeleri 1990’ların başında merkezi planlamayı terk ederek kapitalizm yolculuklarına “geçiş ekonomileri” olarak başlamışlardır. Bu sekiz ülkenin hepsi de 1989-1993 arasında kapılarını dış dünyaya açmış ve kapitalist sisteme eklenmeye çalışmıştır. AB’ye üye olmadan önceki ve sonraki kişi başı gelirlerini yani refah seviyelerini ³ karşılaştırdığımızda; tüm ülkelerin reel kişi başı gelirlerini %35-75 arasında arttırdıklarını görüyoruz. Bu ülkeler arasında toplumsal refahını en fazla arttıran ülke %75 ile Estonya olurken, en az arttıran ülke ise %34,5 ile Macaristan olmuştur (Tablo 3). O halde kişi başına reel gelirden katılımdan sonra %35 ve üzerinde artış meydana gelmiştir. Toplam reel çıktıdaki değişime baktığımızda ise, bu ülkelerin katılım öncesi döneme göre reel çıktılarını %30-80 arasında arttırdığını Tablo 3’ten görebiliriz. Bu süreçte toplam çıktıyı en fazla arttıran ülke Estonya olurken, en az arttıran ülke de Macaristan olmuştur. Bu iki ülke kişi başı gelirden de birinci ve sonuncu sıralarda yer almıştır. Reel hâsıla artışlarının muhtemel sebepleri arasında uzun dönem doğal üretim düzeylerinde zaten var olan pozitif yönlü trendin yanı sıra AB’ye girdikten sonra elde edilen serbest ticaret hakları, ülkelerin çektiği doğrudan yabancı yatırımlar ve finansman koşullarının katılım öncesi döneme göre daha da iyileşmesi gelmektedir (Karşılaştırmalar için bkz. Tablo 3).

Tablo 3: AB Üyeliği Öncesi ve Sonrası Reel Gelirler (USD)

Ülke	Kapitalizme Geçiş Yılı ^d	Reel kişi başı gelir ^a (\$)			Toplam reel çıktı (milyar \$)		
		1989-2003 ^b	2004-2010	Artış Oranı (%)	1989-2003	2004-2010	Artış Oranı (%) ^c
Çek Cum.	1993	5257	7100	35,1	54	74	37,0
Estonya	1991	3717	6503	75,0	5	9	80,0
Macaristan	1989	4243	5705	34,5	44	57	29,5
Litvanya	1991	3130	5375	71,7	8	12	50,0
Polonya	1990	3130	5337	70,5	145	223	53,8
Slovakya	1993	5035	7668	52,3	27	41	51,9
Slovenya	1992	8912	12652	42,0	18	26	44,4
Letonya	1991	3266	5284	61,8	12	18	50,0

Notlar: a. Kişi başı gelir sabit fiyatlarla hesap edilmiştir. b. Yıllık ortalamalardır. c. Küresel krizden dolayı büyüme oranları ile çalışmak çok fazla anlam ifade etmemektedir. d. Kapitalizme geçiş yılları Kitov (2008) çalışmasından alınmıştır.

Kaynak: www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen bilgilerle yazar tarafından hesaplanmıştır.

Doğrudan yabancı yatırımların AB’ye girişle birlikte artmaya başladığı, hatta Macaristan’da bu yatırımların GSYİH’nin %50’sine ulaştığı, ancak 2008-2009 Küresel Finans Krizi ile birlikte bu yatırımların sektöre uğradığı Tablo 4’ten

³ İktisadi refah şu şekilde tarif edilmektedir: Gelir bölüşümünde bir zümre veya sınıfın mevcut maddi durumunu bozmamak şartıyla ülkedeki kişi başı gelirin reel olarak artmasıdır (Ügener, 2006: 248).

rahatlıkla görölmektedir. Çek Cumhuriyeti yabancı yatırım çekme noktasında katılım öncesine göre %18 daha da kötüdür. Yabancı yatırımlardaki artış toplam hâsıla ve kişi başı gelir artışlarına paralellik arz etmemektedir. Özellikle Macaristan'ın yabancı yatırımları muazzam ölçüde artarken, hâsıla ve kişi başı gelir artışı düşük kalmıştır. Ancak Estonya'nın hem yabancı yatırımlarının hâsılaya oranı katılım sonrası yedi yılda %90 düzeyinde artmış hem de kişi başı gelir ve reel üretimde bu sekiz ülkenin başını çekmiştir. Fakat yabancı yatırımlar tek başına bu ülkelerin refah artışını açıklamaya yetmemektedir.

Tablo 4. AB 'ye Üyelik Öncesi ve Sonrası Doğrudan Yabancı Yatırımlar (% GSYİH)

Ülke	1989-2003	2004-2010	Artış Oranı	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
CZE	5,56	4,55	-18,11	4,54	9,32	3,87	6,09	3,04	1,51	3,50
EST	5,77	11,10	92,40	8,03	21,16	10,63	12,56	7,42	9,90	8,01
HUN	5,6	13,91	148,39	4,20	6,91	17,35	52,05	46,85	2,65	-32,64
LVA	3,92	4,49	14,47	4,63	4,45	8,35	8,05	4,03	0,36	1,54
POL	2,27	3,94	73,57	5,03	3,39	5,82	5,56	2,83	3,02	1,93
SVK	2,88	3,33	15,48	5,42	3,93	6,04	4,00	3,30	-0,04	0,63
SVN	1,55	1,70	9,68	2,46	1,51	1,67	3,24	3,55	-1,31	0,78
LTU	2,97	3,59	20,78	3,43	3,97	6,12	5,16	4,38	0,34	1,71

Not: CZE, EST, HUN, LVA, POL, SVK, SVN, LTU kısaltmaları sırasıyla Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Litvanya, Polonya, Slovakya, Slovenya, Letonya ülkelerini temsil etmektedir.

Kaynak: www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen bilgilerle yazar tarafından hesaplanmıştır.

CEE ülkelerine ait refah göstergelerini açıkladıktan sonra bu ülkelerin AB'ye girerek kapitalizm yolculuklarında nereden nereye geldiklerini görmek için özel sektörün toplam ekonomik aktiviteler içindeki payına ve demografik yapıda da şehir ve kırsal nüfus oranlarına ve ücretli kesime bakmak gerekecektir. Üretim kapitalizmindeki gelişmenin en belirgin özelliği, özel sektörün toplam üretim içindeki payının artması, özel sektöre verilen kredi artışlarına paralel olarak özel sektörün toplam istihdam içindeki payının artması ve ücretli çalışan topraksız şehirli nüfusun artmasıdır. CEE için Tablo 5'te bunu açıkça görmekteyiz. Bu ülkelerin AB'ye girmeden önce yaklaşık %47-57 aralığında olan özel sektörün üretim içindeki payı, 2004 yılından sonra yıllık ortalama %65-80 bandına çıkmıştır. Bu gösterge bile tek başına bu ülkelerin AB'ye girerek kapitalistleşme yolculuklarına hız verdiklerini göstermektedir. Başka bir ifadeyle, AB'nin bir katalizör görevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

Tablo 5: AB'ye Üyelik Öncesi ve Sonrası Özel Sektörün Ekonomik Hayattaki Ağırlığı

Ülkeler	Özel Sektör Üretiminin GSYİH içindeki Payı(%)		Özel Sektöre Verilen banka kredilerinin GSYİH'ya Oranı(%)		Özel sektör istihdam oranı(%)		Sanayi Sektörü İstihdam Oranı(%)		Ticaretin GSYİH içindeki Payı(%)	
	1989-2003	2004-2010	1989-2003	2004-2010	1989-2003	2004-2010	1989-2003	2004-2010	1989-2003	2004-2010
Çek Cum.	57,7	80,0	50,7	35,8	52,4	70,0	37,4	40,0	85,3	128,7
Estonya	54,0	80	22,3	66,5	55,6	74,5	26,9	24,5	110,9	125,5
Macaristan	59,3	80	31,3	51,95	79,2	79,1	34,1	32,5	79,1	129,5
Letonya	46,7	70	34,9	75,1	68,1	76	22,1	17,8	70,5	82,6
Litvanya	52,0	75	14,6	45,2	NA	NA	22,2	20,1	96,4	106,7
Polonya	57,3	75	23,3	30,3	60,7	71	31,7	29,2	42,6	69
Slovakya	55,7	80	37,5	36,4	54,1	75	29,9	29,5	108,1	150,3
Slovenya	47,0	65	32,1	48,1	46,1	69	36,8	37,1	116,0	128,2

Kaynak: www.ebrd.com ve www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen bilgilerle yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 5'e göre özel sektöre verilen krediler katılım öncesinde yıllık ortalama %20-50 arasında iken, katılımdan sonra bu oran ortalama %35-75 olmuştur. Bu oranlar devletin kredi piyasasındaki ağırlığının nispi olarak kırıldığını, ancak Letonya, Litvanya ve Estonya hariç diğer ülkelerde özel sektör kredilerinin önemli miktarda artmadığını göstermektedir. Yine aynı tabloya göre ticaretin GSYİH içindeki payı katılımdan önce ortalama %80-115 arasında değişirken, bu oran katılımdan sonra %150'ler düzeyine çıkmıştır. Bu da bu çalışmanın başından bu yana vurguladığımız gibi bir Birliğe üye olmanın en büyük avantajının ticaretten faydalanmak ve yeni pazarlara hiçbir engel olmadan girmek olduğunu kanıtlamıştır. Her ne kadar, ticaret dengesi yukarıda anlatıldığı gibi, dört ülkenin lehine diğer dört ülkenin aleyhine gelişmiş olsa da, salt ihracat rakamlarına baktığımızda tüm ülkelerin katılım öncesine göre ihracatlarını en az üç kat arttırdıklarını görürüz (Tablo 6). Ticaretini en az arttıran Estonya, en çok arttıran ülke ise Letonya olmuştur.

Tablo 6: İhracat Değer Endeksi (2000=100)

Ülke	1989-2003	2004-2010	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
CZE	102,93	372,29	237,49	269,28	327,10	421,91	504,22	387,99	458,03
EST	89,69	251,09	154,61	201,39	252,85	287,10	323,97	235,09	302,61
HUN	91,60	293,16	197,99	224,55	268,38	340,07	385,72	295,10	340,33
LVA	101,25	389,44	214,56	276,60	329,68	444,83	541,64	411,10	507,70
LTU	114,04	455,31	261,68	332,61	398,20	482,52	663,71	461,86	586,62
POL	101,79	395,50	236,68	282,46	349,69	442,19	536,36	429,54	491,61
SVK	100,55	422,59	232,95	268,12	351,79	491,53	595,96	469,82	547,99
SVN	106,51	291,73	187,03	220,33	265,79	344,26	389,24	298,57	336,89

Kaynak: www.ebrd.com ve www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen verilerle yazarın kendi hesaplamalarıdır.

Tüm bu göstergelere karşın, bu ülkeler AB'ye girerek üretim kapitalizmi yolunda ivme kazanmıştır demek için henüz erken sayılır. Zira sanayi sektörü

istihdam oranı temel kapitalizm göstergelerinden biridir. Buna göre katılımdan önce ve sonra sanayi sektörü istihdam oranında artış olmadığı gibi düşüş yaşayan ülkeler bile olmuştur. Sanayi sektörü istihdam oranları tarım ve hizmetler sektöründeki oranlarla karşılaştırıldığında geçen sürede düşüş meydana geldiği görülmektedir. Tarım sektörü istihdam oranlarında yedi yıllık süreçte meydana gelen ortalama %2-5'lik azalmanın ise hemen hepsi hizmetler sektörüne kaymıştır (bkz. Tablo 7).

Tablo 7: Sektörel İstihdam ve Üretim Oranları (%)

Ülke	Tarım sektörü istihdam		Sanayi sektörü istihdam		Hizmetler sektörü istihdam		Tarımsal üretim		Sanayi üretimi		Hizmet üretimi	
	2003	2009	2003	2009	2003	2009	2003	2010	2003	2010	2003	2010
CZE	5	3	39	39	56	58	3	2	36	38	61	60
EST	6	4	33	31	61	64	4	NA	28	NA	68	NA
HUN	6	5	33	31	61	64	4	4	30	31	66	65
LVA	14	9	27	25	59	66	4	4	22	22	74	74
LTU	18	9	28	27	54	64	5	4	32	28	63	68
POL	18	13	29	31	53	56	4	4	30	32	66	65
SVK	6	4	38	38	56	58	5	4	35	35	61	61
SVN	8	9	37	33	54	57	2	2	35	32	62	66

Not: NA bulunmayan verileri göstermektedir.

Kaynak: www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen verilerle yazarın kendi hesaplamalarıdır.

Tablo 6'da ülkelerin ihracat değer endeksleri yer almaktadır. 2000 yılını 100 ile ifade ederek oluşturulan ihracat değer endeksine göre katılım öncesinde 100 civarında olan endeks değerleri katılımı birlikte iki katından fazla artarak 200'leri aşmıştır. İhracat 2004-2010 arasında sürekli artış göstermiştir. Bu da gösteriyor ki, bu ülkelerde ticaret kapitalizmi ivme kazanmıştır. CEE ülkeleri aynı zamanda AB 27 ülkeleri için de yeni pazarlar oldukları için ihracat değer endeksi yanında ithalat değer endeksi de ciddi oranlarda artış göstermiştir. Ticaretin GSYİH içindeki payı değerlendirildiğinde, AB'ye katılımın ticaret kapitalizmini kamçılacağı söylenebilir. Ancak bu süreçte kapitalist üretim modelinin yapısal bir dönüşüm yaşadığını iddia etmek mümkün görünmemektedir. Çünkü her ne kadar özel sektörün toplam hâsıla içindeki payı %10-15 düzeyinde artmış ve özel sektör istihdam oranı da toplam istihdamın %70'ler seviyesine çıkmış olsa da tarımsal üretimin toplam hâsıla içindeki payı, tarımdaki istihdam oranı ve bankacılık sektöründe kamunun payı hala AB ortalamasının çok üstündedir.

Tablo 8'de şehirleşme oranı ve ücretli kesimin toplam çalışanlar içindeki payı yer almaktadır. Üretim kapitalizmi beraberinde şehirleşme oranının da artmasına neden olmaktadır. CEE ülkeleri tam anlamıyla kapitalist bir üretim dönüşümü yaşamadığı için şehirleşme oranları 2010 yılında 2003 ile aynı oranlarda kalmıştır. Kapitalizmin bir diğer önemli göstergesi olan ücretli ve maaşlı kesimin toplam çalışanlar içindeki payında da geçen süreçte anlamlı bir farklılaşma olmadığı tablo 8'den açıkça görülmektedir. Buna rağmen artan üretim hacminin nedenleri yukarıda açıklanmıştır. İlave olarak, bu ülkelerin verimliliklerinde

herhangi bir artış olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü özel sektör üretiminin GSYİH içindeki payı ve özel sektör istihdam oranı katılım öncesi ve sonrasında birbirine oldukça yakın oranlarda artmıştır (bkz. Tablo 5, sütun 2 ve sütun 4).

Tablo 8: Şehirleşme Oranı ve Ücretli Kesimin Toplam Çalışanlar İçindeki Payı

Ülkeler	Şehirleşme oranı (%)		Ücretli ve maaşlı kesimin toplam çalışanlar içindeki payı	
	2003	2010	2003	2010
Çek Cum.	73,7	73,5	82,3	83,2
Estonya	69,4	69,48	91,1	91,9
Macaristan	65,62	67,9	86,7	87,5
Letonya	66,76	67,08	79,1	87,9
Litvanya	68,04	68,16	87	88,6
Polonya	61,58	61,26	72,7	77,3
Slovakya	56,24	56,68	90	84,3
Slovenya	50,02	48,3	86	83,8

Kaynak: www.ebrd.com ve www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen verilerle yazarın kendi hesaplamalarıdır.

Kapitalistleşen ve ekonomilerini dışa açan CEE ülkelerinin borsalarında işlem gören yerli ve yabancı şirket sayısı ve işlem hacmi artmaktadır. Bunun yanı sıra, artan dış açlıkla beraber ekonominin AB çapasına kavuşmasını fırsat bilen yabancı finans kurumları finansal doyum noktasına henüz ulaşmayan bu ülkelere özel bir ilgi göstermektedirler. Aynı şekilde yabancı banka sayısında da artış olmuştur. AB'ye giriş gerçekten bu ülkelerin kapitalistleşmesinde bir çapa rolü görmüş ise kamu kesiminin bankacılık sektöründeki toplam varlıklarının da tam üye olduktan sonra azalması gerekmektedir. Tablo 9, borsa kapitalizasyonunu, kamu kesiminin bankacılık sektöründeki payını ve yabancı banka sayısını göstermektedir. Tabloya göre, bu ülkeler finans alanında kapitalizmin tüm özelliklerini göstermektedirler. Bankacılık sektöründe kamu kesimini ağırlığı %5'in altına inmiş görünmektedir. Sadece Polonya, Slovenya ve Macaristan'da devletin bankacılık sektöründeki ağırlığı hala %5'in üzerindedir. Bu da CEE ülkelerinde devlet bankacılığının ekonomideki ağırlığının azalmış olmasına rağmen hala devam ettiğini göstermektedir.

Tablo 9: Yabancı Banka Sayısı, Borsa Kapitalizasyonu ve Kamu Kesimi Payı

Ülkeler	Banka Sayısı ^a (Yabancı Banka)		Kamu bankalarının toplam varlıklar içindeki payı (%)		Borsa Kapitalizasyonu ^b (% GSYİH)	
	2003	2010	2003	2010	2003	2010
Çek Cum.	45 (23)	37 (20)	44,83	2,50	20,49	31,30
Estonya	12 (4)	14 (12)	7,80	0,00	27,16	33,45
Macaristan	40 (22)	39 (27)	38,49	6,10	16,05	30,70
Letonya	34 (13)	25 (14)	5,60	4,20	5,76	10,80
Litvanya	15 (4)	14 (6)	36,69	0,00	10,15	24,70
Polonya	78 (30)	64 (54)	48,48	19,50	8,93	44,10
Slovakya	26 (14)	26 (15)	41,80	1,00	7,18	8,60
Slovenya	33 (5)	22 (7)	37,37	12,60	17,53	26,20

Notlar: a. Parantez içindeki değerler yabancı banka sayısını göstermektedir. b. Borsa kapitalizasyonu, halka açık ve borsada işlem gören şirketlerin değerlerinin GSYİH'ye oranıdır.

Kaynak: www.ebrd.com ve www.data.worldbank.org veri tabanından elde edilen verilerle yazarın kendi hesaplamalarıdır.

Yabancı banka sayısında ise katılımı birlikte Estonya ve Polonya hariç diğer tüm CEE ülkelerinde anlamlı bir artışın olmadığı görülmektedir. Bunun nedeni birçok aday ülkede yabancı banka kontrolünün sağlanmış olmasıdır. Ancak özellikle Estonya ve Polonya'da yabancı banka sayıları sırasıyla %200 ve %80 oranında artmıştır. Borsa kapitalizasyonu ise tüm ülkeler için 2010 yılında 2003 yılına göre en az %50 artmıştır. Bu artışın en temel nedeni bu ülkelerin dışa açıklık düzeylerinin artmış olması ve yabancı yatırımcıların bu ülkelere olan ilgilerinin de dışa açıklıkla beraber artmış olmasıdır (bkz. Tablo 3 ve Tablo 5). Ayrıca artan kapitalizasyon borsada işlem gören şirket sayısında ve şirket değerlerinde artış meydana gelmesine yol açmıştır. Ancak buna rağmen kapitalizasyon hala %50'nin altındadır, yani düşük değerlidir.

SONUÇ

Bu çalışmada 1 Mayıs 2004 tarihinde Avrupa Birliği'ne tam üye olan eski Sosyalist Blok Ülkelerinin üretim kapitalizmine geçip geçmediği özel sektör itişli makroekonomik verilerle karşılaştırmalı olarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Üretim kapitalizminin belirleyicileri Mehmet Altan'ın *Kapitalizm Bu Köye Uğramadı* kitabından ve Sabri F. Ülgener'in kapitalizm tanımından yola çıkarak saptanmıştır. Belirlenen bu değişkenler özel sektörün toplam ekonomik aktiviteler içindeki payı, yani toplam hâsıla içindeki ve toplam istihdamdaki payı, şehirleşme oranı, ücretli ve maaşlı çalışanların toplam çalışanlara oranı, ticaret hacmindeki değişim, borsa kapitalizasyonu, yabancı banka sayısı, kamunun reel ve finans sektöründeki payı, toplam hâsılının sektörel dağılımı, sanayi sektörü istihdam oranındaki değişim, bankaların özel sektöre kullandığı kredilerin toplam krediler

içindeki payı, reel gelirden artış ve doğrudan yabancı yatırımlarda gözlenen değişimdir.

Elde edilen sonuçlara göre, 2004 yılındaki üyelik anlaşması CEE ülkelerine artan bir ticaret imkânı tanımış ve CEE ülkeleri ticaret kapitalizmi ile zengin olma çabası içine girmişlerdir. Ancak üretim kapitalizmi ve finans kapitalizmi kültürünün, katılım öncesi döneme göre tüm sektörlerde kendini yeterince gösteremediği sonucuna varılmıştır. Özellikle sanayi ve hizmetler sektörü meta üretimi yapılan sektörlerdir ve bu sektörlerde katılım öncesi ile sonrası arasında büyük bir değişiklik görünmemektedir. Altan'ın (1994) da dediği gibi "kapitalist üretim tarzı" sermaye birikimi ve toplumsal yapının dönüşümü ile ancak gerçekleştirilebilir. CEE ülkelerine bu toplumsal dönüşümü ve gerekli sermaye birikimini sağlamak için daha uzun zaman gerekmektedir. Ayrıca bu süreç AB'ye üye olmuş tüm CEE ülkelerini aynı şekilde etkilememiştir. Ancak toplumsal üretim düzeylerine baktığımızda bu ülkelerin artık tarım toplumu özelliklerini göstermediklerini de rahatlıkla söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Alim, A. (2006). *Küreselleşme, sermaye birikimi ve demir çelik sektörü*. http://www.peyamaazadi.org/foto/PdfDosyaları/Globalizm_Sermaye.pdf (06. 05. 2012).

Altan, M. (1994). *Kapitalizm bu köye uğramadı*. İstanbul: AFA Yayıncılık.

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (ABGS), <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=105> (10.03.2013).

Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), <http://www.ebrd.com> (10.03.2013).

Avrupa Komisyonu, <http://ec.europa.eu> (06.05.2012).

Barbarosoğlu, F., ve Karatepe, D. (2009). 60'lı yıllarda Türkiye'ye planlamadan bakış. *Ege Academic Review*, 9 (1): 261-289.

Doğru, B. (2006). Uluslararası piyasalarda parite değişimlerinin Türkiye'deki döviz kuruna etkisinin araştırılması. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dünya Bankası Veritabanı, <http://www.data.worldbank.org> (06.05.2012).

Erçel, G. (1997). Avrupa Finans Piyasaları ve Türk Mali Kurumları Üzerindeki Etkileri, JP Morgan Konferansı, 23-25 Ekim 1997, İstanbul, Türkiye.

Ersel, H. (2012). *Kriz, verimlilik artırma gereği ve Türkiye*. http://www.radikal.com.tr/yazarlar/hasan_ersel/kriz_verimlilik_arttirma_geregi_ve_turkiye-1082210 (06.05.2012).

Keyder, Ç. (2008). *Türkiye'de devlet ve sınıflar*. 13. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kitov, I. O. (2008). *Modelling the transition from a socialist to capitalist economic system*. <http://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/0811/0811.1182.pdf> (06.05.2012).

Krugman, P. (2009). *The return of depression economics and the crisis of 2008*. New York: W.W. Norton & Company.

Melo, J. D. ve Dhar, S. (1992). *Lessons of trade liberalization in Latin America for economies in transition*. World Bank Policy Research Working Paper No.1040 http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/IW3P/IB/1992/11/01/000009265_3961003170315/Rendered/PDF/multi0page.pdf (06.05.2012).

Portes, J. ve French, S. (2005). *The impact of free movement of workers from central and eastern Europe on the UK labour market: early evidence*. Department for Work and Pensions Working Paper No. 18 <http://campaigns.dwp.gov.uk/asd/asd5/WP18.pdf> (02.02.2014).

Samsar, A. (2003). *Optimal para alanı teorisi çerçevesinde Türkiye analizi*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.

Sayar, A. G. (2000). *Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Seyidoğlu, H. (2003). *Uluslararası iktisat teorisi ve politika*. Geliştirilmiş 15. Baskı. İstanbul: Güzem Yayınları.

Schumpeter, J. (1966). *Kapitalizm, sosyalizm ve demokrasi*. (Çev. T. Akoğlu) İstanbul: Varlık Yayınları.

Steinherr, A. (1994). *Thirty years of European monetary integration from the Werner Plan to EMU*. London: Longman.

Terzi, N. (2009). Güney Doğu Avrupa'da finansal küreselleşme ve gelişimi. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 11 (40), 1-14.

Ülgener, S. F. (2006a). *Zihniyet, aydınlar ve izmler*. İstanbul: Derin Yayınları.

Ülgener, S. F. (2006b). *Makaleler*. İstanbul: Derin Yayınları.